

V. DRECUN

PRILOG POZNAVANJU KAPACITETA PAŠNJAKA NA ZELENGORI

Sadržaj: Uvod — Geomorfološke osobine Zelengore — Naselja na periferiji planine — Pašnjaci i katuni — Flora — Ratarska proizvodnja — Istorijat izgona stoke na planinu — Predratni kapaciteti pašnjaka — Zaključak — Zusammenfassung — Literatura.

UVOD

Planinski pašnjaci u FNR Jugoslaviji imaju veliki značaj za letnu ishranu stoke. Na nekim jugoslavenskim planinama stoka pase čak i zimi (na Giljevi—Pešter do kraja januara). Redovno stoka ostaje na planinama 3—4 (2—6,5) letnja meseca. Dužina pašnjačkog perioda zavisi od položaja planine, geografske širine, nadmorske visine i vremena. Radi đubrenja okućnica i oranica stočari se ujesen rano vraćaju s nekih planina, bez obzira na vreme i pašu, koje eventualno još ima na planini. Na Zelengori stoka pase 2—4 meseca, na Kopaoniku 3 meseca, na Sinjavini 3—5, na Dinari 3, na Vlašiću 3—5, na Šarplanini 3—5, na Prokletijama 2—3,5, na Galičici 6—6,5 meseci.

Pod planinskim pašnjakom u katastar su uneti i prostrani kamejnari s veoma oskudnom vegetacijom. Takvih pašnjaka ima na Zelengori i na mnogim planinama u FNRJ. Ovo treba imati u vidu, jer se često kalkuliralo sa većim prinosima nego što se mogu dobiti na ovakvim tipovima pašnjaka.

Bosanskohercegovačke planine imaju specifičan značaj za stočarstvo Hercegovine i Dalmacije. Na ovim planinama stoka se prehrani preko leta i skloni od letnjih vrućina. U Donjoj Hercegovini, kod dosadašnjeg primitivnog načina držanja stoke, ne postavlja se kao akutno pitanje zimske ishrane ovaca. Stočari iz srezova čapljinskog i stolačkog ne računaju za zimu više od 2—3 kg sena po ovci. Usled blage zime i visoke vlažnosti vazduha, vegetacija ovde prestaje kratko vreme i retki su dani da stoka nije na paši. Ali, oskudni pašnjaci ne daju stoci ni uzdržnu hranu i ona zimi troši rezerve prikupljene na planini.

Među bosanskohercegovačkim planinama Zelengora zauzima jedno od prvih mesta po prostranstvu, obilju paše i broju stoke koja na njoj letuje. Zelengorom se od davnina koriste Humnjaci i Rudinjani.

Prilikom putovanja na Zelengoru u aprilu i septembru 1952 god. prikupili smo od Humnjaka, Rudinjana i meštana podatke o katunima, kolibarima, o broju i vrstama stoke koja je neposredno pred rat izla-

zila na planinu, o načinu iskorišćavanja planine, kao i o promjenama nastalim za vreme rata i posle oslobođenja. Podatke iznosimo s ciljem da posluže za orijentaciju kod izrade privrednih planova i kod dodeljivanja ovih pašnjaka na korišćenje.

GEOMORFOLOŠKE I HIDROGRAFSKE OSOBINE ZELENGORE

Masiv Zelengora nalazi se u istočnoj Bosni, u srezovima Kalinovik, Foča i Gacko, između gornjeg toka Neretve, Sutjeske i Drine. Sa severa i severozapada graniči s Jelečkim Planinama i Zagorjem. Prema Popoviću (9) Zelengora obuhvata prostor oko 150—160 km². Najveći su planinski visovi: Lelija (2032), Bregoč (2015), Stog (2014), Kalelija (1975), Orlovac (1971), Orlovača (1960), Todor (1949), Todorac (1909), Dumoš (1879), Košuta (1871), Vidoš (1863), Ljeljen (1765). Ovi i drugi mnogobrojni vrhovi i grebeni su od krečnjaka, jurske starosti, kom čine osnovu škriljasti peščari razne boje, trošni, verovatno trijaskne starosti. Na Zelengori se sretaju mnogi cirkovi: cirk pod Stogom, pod Orlovcom, kod Bijelog Jezera i dr. (3).

Vode na Zelengori. Silikatna podloga zemljišta omogućila je stvaranje mnogih izvora, potoka i jezera na celom masivu, na nekim katunima sa izrazito krečnjačkim formacijama (Bukov Do, Bukova Ravan, Junakov Do, Prutača). Zelengora je jedna od najbogatijih planina vodom u NR Bosni i Hercegovini.

Na Kladovom Polju je bunar sa živom vodom zvan Krupac. Posle kiša i topljenja snega voda otiče, a preko leta se crpe iz bunara. Krupac ne presušuje. Suhaljka je bunar 2 km daleko od Krupca, na putu za Junakov Do. Kada su duge suše, Suhaljka presuši (1952).

Na Boljunu su dva manja izvora: Bađanj vrelo i Stublina. Oba su izvora slaba i u sušnim letima imaju malo vode ili presuše. Ujesen i u proleće su bogati vodom. Stočari sa Boljuna napajaju stoku na Kazinici, Marčinkovom Vreću i na Kladovopoljskom Jezeru.

Kazinica je izvor na kraju istoimene livade (Čengića Bara) na putu od Boljuna za Kladovo Polje — Krupac. Kazinica je presušila 1917 i 1952 godine.

Sl. 1 — Čatrnja na Suhom Polju. Foto D-r Zdanovski

Marčinkovo vrelo je jači izvor na putu od Kazinice za Kladovopoljsko Jezero. Ovo vrelo ne presušuje. Poslednjih godina izvor se pomerilo nekoliko metara niže.

U Rukavu su ove vode: Studeno Vrelo, Muravci, Vlaška Bara, Blustori, Jezenca, Čair Do. Studeno Vrelo služi za piće, a ostale vode za napajanje stoke.

Masna Bara, Gnjlja Bara i Zukina Bara imaju nekoliko manjih izvora koji ne presušuju i na njima ima uvek dovoljno vode.

Bukov Do i Bukova Ravan nemaju žive vode. Ovde su izgrađene manje cisterne (čatrnje) i lokve, koje većinom presušuju. Sa ovih katuna stoka se napaja na Jablan Vrelo, Javorku, na jezeru više Bjelaticovice i na Kladovopoljskom Jezeru.

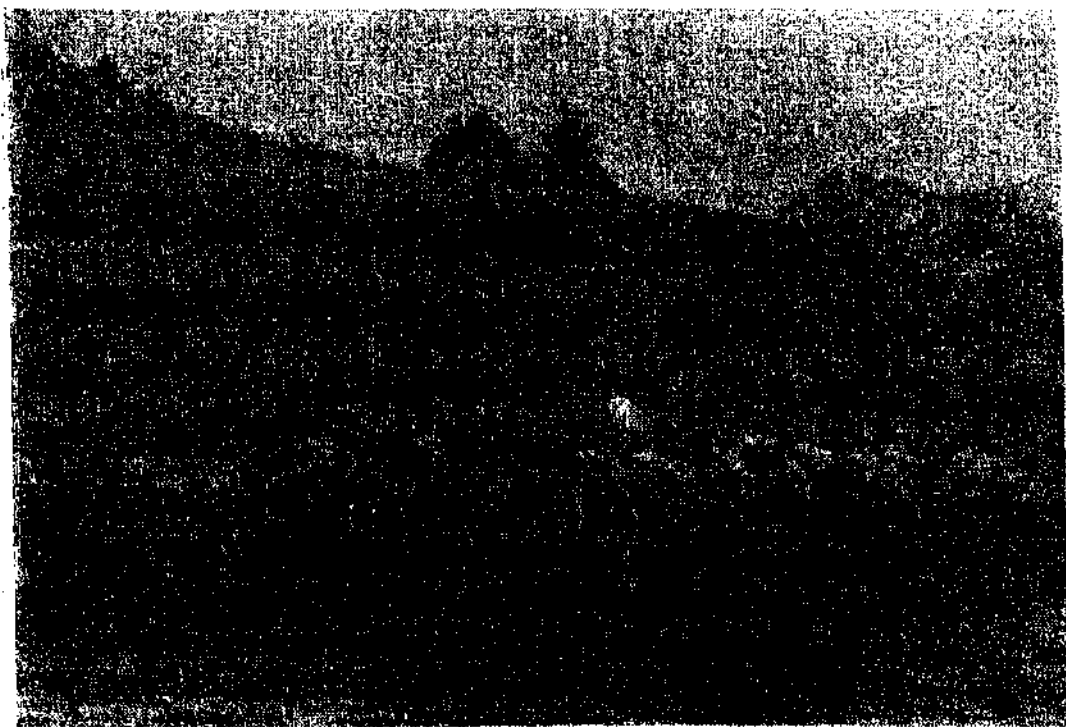
Na Štirinama ima Česma za piće i Štirinsko Jezero za stoku.

U Kotlanici je Kotlaničko Jezero, Raduljica, Zlatac u Vlaškom Polju, Poklop u Polju, Humsko Vrelo u Strmenima, Vreće u Borovom Brdu. Za piće se koristi Raduljica.

Prutača je siromašna vodom. Čobani nose vođu za piće s Raduljice, a stoku teraju na jezera Kotlaničko i Štirinsko, čak i na Vitu Baru.

Bogati su vodom Vita Bara, Borilovac, Videš i Zvideš. (Čobani pričaju da iz Videške Glave i Orlovca izbija 30 izvora).

Jezeru na Zelengori. Zelengora je bogata i jezerima. Prema Protiću (10) na Zelengori postoje ova jezera: Kladopoljsko, Štirinsko, Kotlaničko, Borilovačko, Bijelo i Crno Jezero.

Sl. 2 — Napajanje junica na Borilovačkom Jezeru

NASELJA NA PERIFERIJI ZELENGORE

U bližoj i daljoj periferiji Zelengore (Zagorje, Površ, Borač i dr.) smestena su mnoga naselja: Kalinovik, Gradina, Grajsalići, Romani, Obalj, Strane, Tmuše, Kovačići, Jablanići, Klinja, Cerova, Mekoće, Ružići, Tomišlje, Plaćikuz, Trnovica, Mjedenik, Pridvorica, Igr, Tođevac, Zamršten, Basarići, Kruševo, Vrbnica, Kokorine, Jugovići, Govza, Jeleč, Jelašca i dr.

Od naselja prema planini uzdižu se seoske livade, otprilike do 1500 m, a dalje do 1800 m čak i do najvećih vrhova, prostiru se planinski pašnjaci. Ova naselja ne iskorištavaju visoke planinske pašnjake na Zelengori ili se njima koriste delimično.

Pod delimičnim iskorišćavanjem planine podrazumevamo: Na planinu se izdiže samo s krupnom jalovom stokom (volovi, junad, a negde i konji). Vreme izdiga je uvek po Đurdevdanu (6 maj), posle setve, a povratak je o Vidovdanu (28 jun), pošto se pokose livade u području sela. Čobani meštani ne koriste se humnjačkim kolibama, već imaju svoje kućerke. Na planinu izađu pre Humnjaka i Rudinjana i njihova stoka popase mlađu travu. Hercegovci tolerišu ovaj način iskorišćavanja planine od strane meštana. U kompenzaciju za to, oni se ujesen, ako su zbog rđavog vremena ranije napustili planinu, zadržavaju izvesno vreme sa svojom stokom na seoskim livadama i pašnjacima.

Od davnina je utvrđen red iskorišćavanja pašnjaka na Zelengori od strane podplaninskih sela. Tako naprimer,

a) Kalinovići, Grajsovići, Gradina, Mjehovine, Jelašca, Jazići koriste se pašnjacima Kaćunom, Bukovim Dolom i Bukovom Ravni;

b) Obalj, Romani, Tmuše, Jablanići i Kovačići koriste se Kladovim Poljem i Čengića Barom;

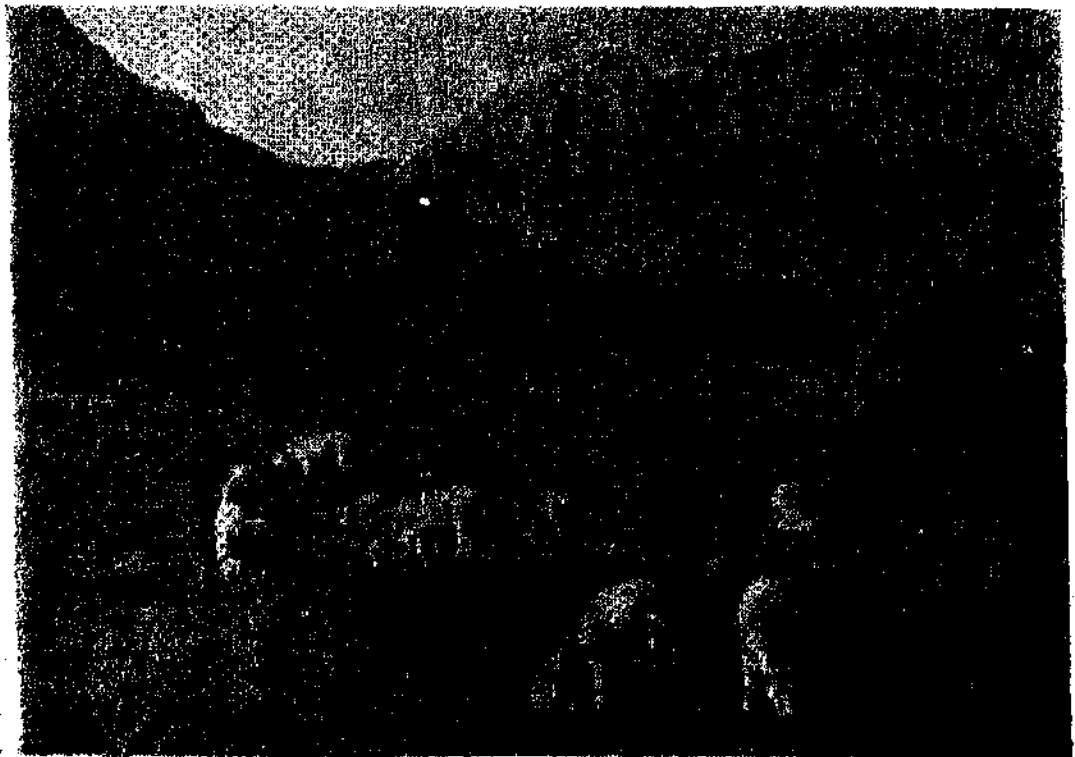
c) Klinja, Cerova, Rastovac, Trnovica, Plačiguz koriste se na Kladovom polju predelom od Babina Dola do Dumoša;

d) Vrbnica, Todjeva, Zamrtin, Kruševo, Basarići, Veselce, Zaostrog, Gradići, Radipovina, Mješalići upućeni su na Trebavu;

e) Dubljevići, Kokorina, Jugovići, Pridvorica, Mjedenik, Igrī, Dubrava koriste D. Kotlanicu.

PAŠNJACI I KATUNI NA ZELENGORI

Neki od najvećih planinskih visova i klanaca (Lelija, Bregoč, Kalemija, Todor, Orufa) dele masiv Zelengoru na tri velika pašnjačka kompleksa: Kladovo Polje (na zapadu), Tovarnicu (na istoku) i na Zelengoru (centralni deo). Svaki kompleks čini zasebnu celinu i podeljen je na katune s pašnjacima, koji su takođe između sebe odvojeni slabije ili jače izraženim prirodnim granicama.

S! 3 — Junice Poljoprivredne stanice Gacko na Zelengori

Osnivanjem PD »Miro Popara« mnogi su katuni napušteni. Po kazivanju meštana, Humnjaka i Rudinjana na Zelengori su bili ovi katuni:

a) Na Kladovom Polju: Bukov Do, Bukova Ravan, Meki Do, Korita, Sarajlin Do, Junakov Do, Jagodnji Do, Krivognjatovice, Građenice, Kladovo Polje (Krupac), Zborna Glavica, Bučevce, Lisičine, Težanice, Boljun, Rukav, Podorlovac;

b) Na Zelengori: Podorlovac, Borilović (Borilovac), Prutača (Dobro Božje, Munjas), Štirine, Gornja Kotlanica, Donja Kotlanica, Vita Bara, Videš, Zavidež;

c) Na Tovarnici: Javorak, Donje Bare, Gornje Bare, Stari Katun, Kapidžin Do, Nabojine.

U doba prosperiteta humnjačkog stočarstva podizane su nove kolibe, podalje od starih, i stvarani novi katuni. Kolibe su uvek smeštane pored vode, na mestima zaklonjenim od vetrova, bliže dolu (radi đubrenja), a po mogućnosti i bliže šumi.

FLORA NA ZELENGORI

Zelengora je bogata flornim elementima. Ovo bogatstvo je uslovljeno dvema geološkim podlogama: krečnjačkom i silikatnom, sa njihovim različitim fizičkim i hemijskim osobinama, za koje su vezane naročite hidrografske i termičke prilike.

Prema Batinici i Maksimoviću (1) na najvišim položajima Zelengore, na plitkom krečnjačkom zemljištu, najčešće se sretaju sledeće vrste: *Salix herbacea*, *Salix retusa*, *Ranunculus orenatus*, *Plantago media* i mnogobrojne deteline (*Tr. pratense*, *Tr. noricum*, *Lotus corniculatus*, *Anthyllis alpestre*, *Astragalus spec.*). Ovi pašnjaci slabije su obrasli, ali su zbog bogatstva leguminozama i niskog travnog pokrivača od velikog značaja za ispašu ovaca.

Na nižim položajima, na dubokoj humusnoj naslazi, zastupljena je biljna zajednica *Nardetum strictae*, u kojoj dominira *Nardus stricta* sa drugim acidofilnim elementima, kao što su *Sieglingia decumbens*, *Vaccinium uliginosum* i *V. Myrtillus*.

RATARSKA PROIZVODNJA

Na katunima Kladova Polja ima nešto ziratne zemlje koju su obrađivali Humnjaci. Zirati su ograđeni suvim kamenim zidom. Ovde su bile i kolibe sa torovima. Narod ove obradive površine zove dolovima (Bukov Do, Junakov Do, Jagodnji Do itd). Dolovi, bogato đubreni torenjem, davali su visoke prinose ječma i krompira čak i luka. Na Tovarnici i Zelengori nema zirata, osim što se na nekim katunima u veoma malim ogradama sadi luk i eventualno krompir.

Način obrade i iskorišćavanja zemlje. O Đurdevdanu Humnjaci izlaze na Kladovo Polje radi setve. Seju ječam, sade krompir i luk. Oranje i setvu obavljaju seljaci iz obližnjih sela pod uslovom da dobiju slamu. Ore se ralicom, ječam se seje iz ruke, a krompir pod motiku. Seje se oko 250 kg ječma po hektaru ili, kako

Humnjaci računaju, treba da pane 13—15 zrna pod volovski papak. Posle setve Humnjaci se vraćaju u Huminu, da početkom juna izadu stokom na planinu.

Mada je zemlja plitka i često kamenita (Boljun), prinosi su prilično visoki: 15—25 q zrna po ha (često do »deseto seme«). Ceni se da je najbolja zemlja na Junakovom Dolu, gde naročito dobro rađa krompir.

Posle žetve Humnjaci ostave kod svojih prijatelja (u podplanin-skim selima) seme za iduću godinu i potrebne količine žita za ishranu čobana, računajući 100 kg ječma po osobi. Višak ječma i krompira prodaju ili na tovarnim konjima nose u Huminu.

Prema podacima, koje smo prikupili na Kladovom Polju, sejano je pre rata 77 ha pod ječmom (19 tona semena) sa ukupnom produkcijom oko 115—190 tona zrna. Na ovim katunima je košeno seno.

Tabela 1

Prinosi ječma i sena na Kladovom Polju

Katun	Sejano ha	Semena (kg)	Prinos ječma (q)	Prinos sena (q)
Krupac	1,6	400	24,0—40,0	18
Zborna glavica	1,2	300	18,0—30,0	20
Lisičine	4,3	1080	64,5—107,5	50
Težanice	2,8	710	42,0—70,0	45
Meki Do	2,0	500	30,0—50,0	70
Korita	8,0	2040	120,0—200,0	195
Sarajlin Do	0,7	180	10,5—17,5	15
Junakov Do	2,0	500	30,0—50,0	28
Krivognjatovice	2,0	500	30,0—50,0	70
Jagodnji Do	0,7	180	10,5—17,5	10
Gradenice	1,0	280	15,0—25,0	18
Boljun	30,0	7450	450,0—750,0	420
Rukav Novi	3,2	800	48,0—80,0	85
Rukav Stari	1,0	250	15,0—25,0	40
Podorlovac	10,0	2410	150,0—250,0	240
Bukov Do	2,0	550	30,0—50,0	—
Bučevci	4,3	1080	64,5—107,5	—
	76,8	19.210	1.520 1.920	1.324

(Podatke su dali: za prvih 11 katuna Vukan Govedarica, iz Kalinovika, Obrad i Jovan — Bato Sladoje iz Oblja; za Boljun Stjepan Šutalo, iz Bjelovejčca — Stolac; za Rukav Janko Raguž iz G. Rasna — Čapljin; za Podorlovac Boško Marić, iz Donjeg Poplata — Stolac; za Bukov Do Branko Mandić, iz Gradine — Kalinovik; za Bučevce Maksim Vuković, iz Kalinovika).

Zirate na planinama zabranjuju najstariji zakonski propisi. Prema Krstiću (7) prvi sačuvani ferman iz 1144 (1776) god. koji je izdao Mehmed Han S. Mustafin, zabranjuje Sulejmanbegu Šurkoviću da ore i seje na Visočici »jer je to protivno carskom kanunu«. Ovo načelo je usvojio i Zakon od 7 Ramazana 1274 god. Toga se načela držala i austrijska uprava. I Zakon o šumama od 1929 god. zabranjuje krčenje šuma i izkorišćavanje šumskog zemljišta za druge kulture.

Svi ti zakonski propisi do danas nisu mogli da spreče obradu ziratnih površina na planinama. One su čak sukcesivno povećavane do Drugog

svetskog rata. Povećavanje zirata išlo je na štetu šuma i pašnjaka. Pošto su šume i pašnjaci državna ili zajednička svojina, širenje ziratnih površina predstavlja uzurpaciju, i uzurpatori su stalno bili u sukobu sa zakonom i zajednicom. Od zirata na planinama zajednica trpi dvostruku štetu: uništavaju se šume i erozija odnosi i ono malo plodne zemlje.

Međutim, na mnogim planinama nastale su oranice u vrtićama ili u drugim udolinama poznate pod imenom dolovi. Ovaj tip oranica — dolova nije izvrnut eroziji i često se sreća na Zelengori, Bjelašnici, Visočici, Čvrstnici, Morinama i dr. planinama. Od svih oranica na Zelengori, jedino je Rogonjića ograda, iznad Masnih Bara, izvrnuta eroziji. (Ova ograda se ne obrađuje od 1940 god.).

Ne bi trebalo braniti obrađivanje dolova na Zelengori iz razloga:

- a) što zemlja nije izložena eroziji,
- b) što je veoma skup transport brašna na planinu i ishrana čobana (u 1952 god. Seljačka radna zadruga iz G. Hrasna prodala je 100 jaganjaca i izdala još u gotovu 45.000 din. za kupovinu hleba za 28 čobana) i
- c) što će se oranice u Huminama, rezervisane za proizvodnju hlebnih žita, iskoristiti za južne kulture (pamuk, duvan i dr).

Na konferenciji o pitanju planinskih pašnjaka (u Mostaru 1952) Slavko Pavić, iz Stoca i Kristo Vukasović, iz Čapljine, dali su globalne podatke o produkciji žita na nekim planinama. Po Paviću seljaci iz Sreza stolačkog pre rata su obrađivali na Zelengori, Morinama i na Treskavici (Ječmeni Do) 1.038 ha zemlje i dobijali oko 1.245 tona ječma, što prosečno iznosi 12 q po ha. Prema Vukasoviću oko 200 stočara iz Sreza čapljinskog sejali su na Kladovom Polju i na Morinama po 200 kg ječma i proizvodili oko 300 tona zrna (18,7 q po ha). Ne bi se trebalo odreći ove produkcije, ako ne ide na štetu pašnjaka.

ISTORIJAT IZGONA STOKE NA ZELENGORU

Pašnjaci na Zelengori su državno vlasništvo. Od davnih vremena hercegovački stočari (Humnjaci i Rudinjani) koriste ovu planinu.

Po Cvijiću (2) Huminom se zovu najniži krajevi Hercegovine oko Stoca, Ljubinja i Ljubuškog. U ranijim vremenima nazivala se tako cela oblast do Makarske. Humina je najtopliji deo Hercegovine. Leta su neobično žarka, i sasvim suva, zima je kratka, sneg retko pada i održi se najviše nekoliko dana. Proleće i jesen su kišna vremena. Često duva bura i mestimično je vrlo jaka.

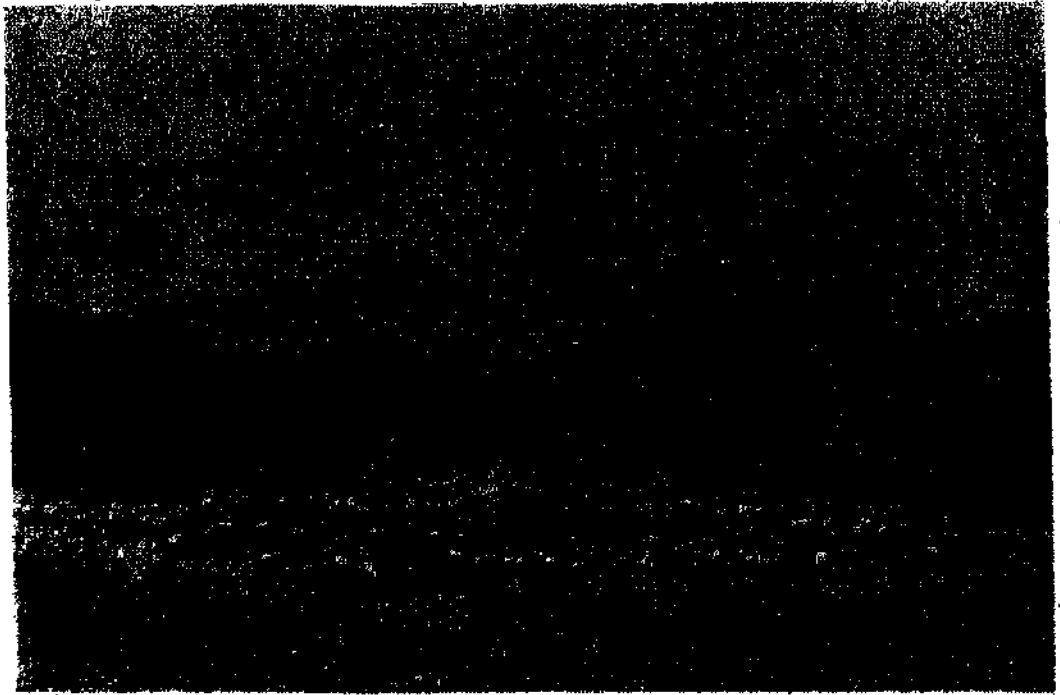
Rudinama se zove malo viši kraj Hercegovine, od planine Gljive iznad Trebinja do Kobilje glave na jugu od Gacka, a u sredini su mu Bileća i Plana. Njihov istočni deo je u Crnoj Gori i zove se Oputna Rudina.

Do Drugog svetskog rata Humnjaci su koristili Kladovo Polje i deo Zelengore, a Rudinjani Tovarnicu i delimično Zelengoru (centralni deo). Na planinu izlaze sa svim vrstama i kategorijama stoke: ovcama, jaganjcima, muznim kravama, junadima, volovima, konjima i kozama. Bogatiji seljaci izgonili su samo svoju stoku, a siromašniji i inokosni su se udruživali. Oni su uzimali na letovanje i stoku iz Dalmacije (od Metkovića do Dubrovnika). Veličina stada kretala se prosečno između 400—600 ovaca, 180—250 jaganjaca, 15—50 goveda i 10—20 konja. Sa stokom

je išao stariji čoban (muškarac), planinka (uvek žena) i nekoliko odraslije dece i omladine. Drugi članovi porodice ostajali su u selu radi obradivanja zemlje.

Svaka vrsta i kategorija stoke ima svoga čobana: za ovce, za jaganjce, za goveda. Konji su pasli bez čobana i danju i noću. Konjima su vešali zvona da se ne izgube.

Na Zelengoru se izdiže u toku juna, a vraća se krajem avgusta, u septembru ili u oktobru. Prema tome ostaje se na planini 2—4 meseca. Naprimer, na Boljun izdižu iz Bjelojevića i D. Hrasna između 1—8 juna, a vraćaju se između 10—15 oktobra. Paša traje 4 meseca. Na Kotlanice izdižu između 7—15 juna, a vraćaju se između 10—20 oktobra. I na Kotlanicama paša traje oko 4 meseca. Na Videš i Zaviduš Rudinjani izdižu oko Vidovdana ili nešto ranije (između 20—28 juna), a vraćaju se krajem avgusta. Paša traje svega dva meseca. U slučaju da u to vreme nije pala kiša u Rudinama, ostaje se duže na planini, oko 2,5 meseca. Niko nije imao pravo da na planinu izlazi sa stokom pre utvrđenih rokova.

Sl. 4 — Tor poljoprivredne stanice Gacko na Zelengori

Humnjački putevi. Humnjaci imaju svoje posebne puteve kojima idu sa stokom na planine. Putevi su poznati pod imenom humski ili humnjački. Pored puteva, imaju pravo paše, a na konačičtima pravo vodopoja. Dnevno prevaljuju oko 25—35 km. Putovanje obično traje 3—5 dana.

Iz Bjelojevića (Stolac) do Boljuna (Kladovo Polje) putuje se 4 dana. Po kazivanju Stjepana Šutala tri su konaka: u Brštaniku, u Udrežnju i na Morinama. Četvrtog dana stiže se na Boljun.

Iz Kruševice, Vodena i Krajpolja (Stolac) do D. Kotlanice stiže se za tri dana. Put ide od Ljubinja, preko Radimlja, Vlahovića, Rudina, Dabar Polja, Trusine, Rakove Noge, Zovi Dola, Zaloma, Nevesinja, Kolečke Rijeka, Brnjca, Mjedenika, Varde, Pridvorice na Kotlanicu. Dva su konaka: Dabar (Prevorac—Dabar) ili Trusina i Kolečka rijeka. Natrag, od Kotlanice do Ljubinja putuje se 5 dana sa 4 konaka: Mjedenik ili Gria, Kolečka Rijeka ili Ruda Brda, Trusina ili Rudina i Filov Do pod Radimljom. Duže se putuje natrag, jer je stoka teža, pa se sporije kreće.

Iz Uboskog, G. Poplata, Hrguda (Srez stolački, ranije ljubinski) do Štirina putuje se 4 dana. Tri su konačišta: Trusina, Rijeka Kolečka, Ševar. Na povratku iz Štirina takođe su tri konaka: Mjedenik, Rijeka Kolečka i Trusina. (Podaci su od Rista Đogo, iz Uboskog).

Iz G. Hrasna (sada Srez čapljinški) do Rukava putuje se 4 dana preko Trusine, Nevesinja, Morina, Uloga, Piskavice, Kladova Polja na Rukav. Tri su konaka: Bitunja, Trusina i Morine.

Rudinjan i stižu na svoje katune trećeg ili četvrtog dana. Naprimjer, Bošnjaci iz sela Ljubišića (Bileća) imaju dva konaka: Korita i Kljeuti ili Bukov Do (kod Lukavice). Treći dan stižu na Zaviđeš. Vraćaju se istim putem sa istim konačištima. (Podaci su od D. Bošnjaka). Popović (9) navodi tri konačišta za sela južno od Bileće: prvi konak više Bileće, drugi poviše Gacka, treći na Čemernu. Četvrti dan stižu na katune: Gornje i Donje Bare, Javorak, Vitu Baru, Kapidžin Do, Nabojine, Stari Katun, Videš i Zaviđeš.

HUMNJACI NA ZELENGORI POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

U toku Drugog svetskog rata uništene su kolibe na Zelengori i hercegovački stočari nisu izgonili stoku na planinu. Prvih godina posle oslobođenja (1945—1946) takođe nisu koristili planinske pašnjake iz dva razloga: stočarstvo još nije bilo obnovljeno i nisu se osećali sigurnima na planini.

Godine 1946 osnovano je DPD »Miro Popara« (Kalinovik), kome su dodeljeni najbolji pašnjaci na Zelengori i Treskavici. Formiranje ovog dobra išlo je na štetu hercegovačkih stočara, jer su ostali bez najboljih pašnjaka na ovim planinama.

S obnovom stočarstva od 1948 god. hercegovački stočari počeli su da izlaze na Zelengoru i druge planine i da traže one katune i pašne koje su držali ranije. Njihovi zahtevi nisu bili uvek zadovoljeni i privremeno su upućivali na pašnjake, kojima se nije koristilo DPD, ili su im vraćeni na korišćenje neki periferni pašnjaci. Raspored humnjačkih stočara po katunima često nije bio pravilan i nije se dovoljno vodilo računa o kapacitetu pašnjaka, te su mnogi bili preopterećeni.

KAPACITETI PAŠNJAKA NA ZELENGORI

Pod kapacitetom pašnjaka podrazumevamo broj stoke određene vrste koja može da se na njemu ishrani za vreme pašnjačke sezone i da daje normalnu produkciju. Kapacitet pašnjaka izračunava se na osnovu prinosa i kvaliteta zelene mase. Još nemamo elemenata za naše pašnjake na osnovu kojih možemo da izračunamo njihove prinose. Zato ćemo se ovde zadovoljiti brojem stoke koji je letovao na pašnjaku pod uslovom normalnog opterećenja.

Sl. 5 — Koliba — torarica

Do približnog broja stoke, kojim je pašnjak bio opterećen, dolazimo na dva načina: administrativnim putem, iz broja izdatih dozvola, na osnovu kojih se naplaćivala pašarinska taksa, i anketom na pašnjaku. Ni jedan ni drugi način nisu apsolutno tačni. Verovatno da će u oba slučaja iz ličnih interesa biti prikriven izvestan broj grla. U ovom radu primenili smo anketu i od starijih čobana smo na katunima uzeli podatke o broju, vrstama i kategorijama stoke koja je pre rata pasla na pašnjaku. Podatke smo proveravali kod materijalno nezainteresovanih lica i nismo imali potrebe da ih korigiramo.

Tabela 2
Broj stoke koja je pre drugog svetskog rata letovala na Zelengori

Katun	Broj koliba	Ođakle je stoka		Broj stoke					
		Mesto	Srez	Ovaca	Jaga- njaca	Koza	Jaradi	Goveda	Konja
1. Kladovo Polje									
Kladovo Polje (Krupac)	2	Burmazi	Stolac						
		G. Hrasno	Čapljina	600	300	—	—	26	11
Zborna Glavica	1	G. Hrasno	Čapljina	350	180	—	—	25	8
Lisičine	7	G. Hrasno	Čapljina						
		Duboka, Go- la Brda, Po- crnje	Čapljina Stolac	2.500	1.330	—	—	121	53
Težanice	3	G. Hrasno	Stolac	950	470	—	—	29	14
Meki Do	2	G. Hrasno	Čapljina	700	300	—	—	37	8
Korita	8	G. Hrasno	Čapljina						
		Duboka	Čapljina						
		Burmazi	Stolac	2.550	1.260	—	—	157	49
Sarajlin Do	1	G. Hrasno	Čapljina	200	130	—	—	8	4
Junakov Do	3	G. Hrasno	Čapljina	900	550	—	—	64	17
Krivognjatovica	2	G. Hrasno	Čapljina	600	360	—	—	28	11
Jagodnji Do	1	G. Hrasno	Čapljina	350	250	—	—	25	9
Gradenice	1	Hrgud	Stolac	250	130	—	—	25	10
Boljun	19	Bjelojevići	Stolac						
		G. Hrasno	Čapljina	300	2.900	1.290	780	409	131
Rukav Novi	3	G. Hrasno	Čapljina	1.050	600	300	170	160	40
Rukav Stari	3	G. Hrasno	Čapljina	1.000	700	—	—	130	29
Podorlovac	13	D. Poplat,	Stolac						
		D. B tunja	Stolac						
		Kruševo	Stolac						
		Burmazi	Stolac						
		Barani	Stolac	4.250	1.960	—	—	325	140
Bukov Do i Bukova Ravan	14	G. Hrasno	Čapljina	4.330	1.970	—	—	238	83
Bučevci	9		Čapljina	2.790	1.460	—	—	130	60
	92			23.670	14.850	1.590	950	1.937	678
2. Zelengora									
Štirine	10	Ubosko, Po- plat, Hrgud	Stolac	4.050	1.820	—	—	290	196
Podorlovac (Borilovac)	17	Rankovac,	Stolac						
		Ubosko,	Stolac						
		Svitonja,	Stolac						
		Čukovica	Stolac	7.050	5.350	—	—	489	295
G. Kotlanica	7	Gradac,	Stolac						
		Dubočica	Stolac	2.700	1.100	—	—	100	70
D. Kotlanica	14	Kruševica,	Stolac						
		Vođen,	Stolac						
		Kraj-Polje	Stolac	5.400	2.450	—	—	265	157

Katun	Broj koliba	Odatle je stoka		Broj stoke						
		Mesto	Srez	Ovaca	Jaganjaca	Koza	Jaradi	Goveda	Konja	
Prutača	14	Predolje,	Stolac							
		Strupčić,	Stolac							
		Kubatovina,	Stolac							
		Dolovi,	Stolac							
		Kljenak,	Stolac							
		Podkom,	Stolac	5.300	2.520	—	—	280	205	
		Berkovići	Stolac							
Dobro Božje	3	Bitunja,								
		Ljuti Do	Stolac	1.300	550	—	—	100	55	
Munjas	3	Ljubomir	Bileća	1.200	530	—	—	60	45	
Vita Bara	13									
		Ivica	Stolac	5.200	2.600	—	—	190	60	
Zavideš	6	Ljubišić	Bileća							
		Podosoj,	Bileća							
		Mirilovići	Bileća	1.950	1.170	670	300	248	82	
Videš	7	Zavode,	Stolac							
		(Miruše),	Stolac							
		Ivica	Stolac	2.100	1.400	700	—	218	35	
Ukupno Kladovo	94			36.250	19.490	1.370	300	2.240	1.200	
Polje i Zelengora	186			59.920	34.340	2.960	1.250	4.177	1.878	

Kod svodenja krupnih grla na sitna po ključu 1:8, kako je uobičajeno u Bosni, dolazimo do broja od 146.910 grla ili 112.570 bez jaganjaca i jaradi.

U Tabeli 3 dati su uporedni podaci o približnom broju stoke koja je preko leta pasla na Zelengori.

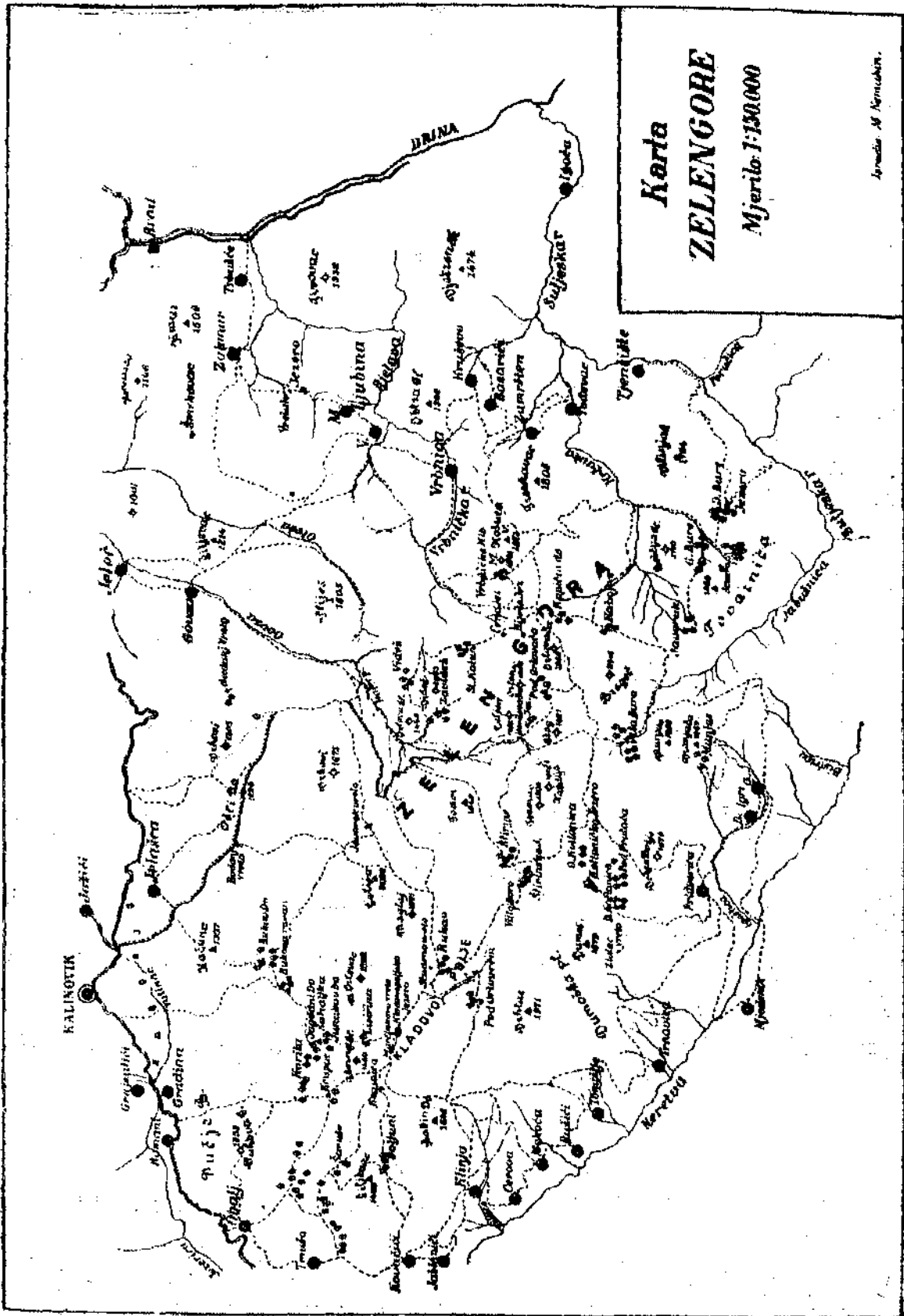
Tabela 3

Uporedni pregled približnog broja stoke koji je letovao na Zelengori

Pašnjачki kompleks	Broj sitnih grla po podacima		
	Đikića	Popovića	Drecuna
Kladovo Polje	67.818	—	61.980
Zelengora	55.257	—	84.930
Tovarnica	16.023	—	—
Ukupno	139.098	122.000	146.910

Đikić (5) daje podatke iz starih elaborata i evidencija o planinskim pašnjacima u razdoblju od 1907 do 1940 god. Popović (9) je 1928 dobio podatke od žandarmerijskih stanica na Boriloviću, Jablan Vreću i u Tjentištu. Mi smo došli do podataka anketiranjem čobana na katunima, a odnose se na period neposredno pred Drugi svetski rat.

Razliku u podacima tumačimo time što se odnose na relativno dugi vremenski razmak (33 godine), što se broj stoke stalno menja, iz godine u godinu, a verovatno da su i čobani izgonili veći broj grla nego što su prijavili, naročito jaganjaca.

Karta
ZELEŇ
 Mjerilo 1:130.000

Armao M. Nemubin.

ZAKLJUČAK

Zelengora je najveći planinski masiv u Bosni sa najvećim pašnjačkim površinama. Ona leži između Drine, Sutjeske i gornjeg toka Neretve. Zauzima prostor oko 150 kv. km. Najveći su visovi Lelija (2.032) i Bregoč (2.015). Zelengora je građena iz krečnjaka i silikata. Bogata je vodom: ima šest jezera i veliki broj izvora i potoka koji ne presušuju.

Zelengora je podeljena prirodnim granicama na tri pašnjačka kompleksa: Kladovo Polje, Zelengoru i Tovarnicu. Ovi kompleksi su izdvojeni na katune, koji su takođe prirodnim granicama odvojeni među sobom. Planinski pašnjaci leže na nadmorskoj visini od 1.500—2.000 m.

Pašnjaci na visokim krečnjačkim položajima, sa niskim travnim pokrivačem i bogatstvom detelina, naročito su pogodni za ovce. Na nižim položajima, na dubokom humusu, prevladava biljna zajednica *Nardetum strictae*. Ovi pašnjaci uglavnom služe za ispašu krupne stoke.

Podplaninska sela ne koriste visoke pašnjake na Zelengori ili ih koriste delimično, volovima i junadima, od polovine maja do kraja juna, naime, dokle srede seno na seoskim livadama. Ova sela imaju svoje pašnjake koji leže otprilike do 1.500 m.

Do Drugog svetskog rata planinske pašnjake na Zelengori uglavnom su iskorišćavali hercegovački stočari (Humnjaci i Rudinjani). Posle oslobođenja najveći i najbolji pašnjaci sa senokosima pripali su Poljoprivrednom dobru »Miro Popara« u Kalinoviku, Poljoprivrednom dobru Tjentište i Poljoprivrednoj stanici Gacko.

Humnjaci i Rudinjani od davnih vremena koriste pašnjake na Zelengori. Sa stokom izdižu na planinu u junu, a vraćaju se krajem avgusta, u septembru ili čak u oktobru. Paša traje 2—4 meseca. Veličina stada se kretala od 400—600 ovaca, 15—50 goveda i 10—20 konja. Humnjaci su izgonili i stoku iz Dalmacije (od Metkovića do Dubrovnika).

Na Kladovo Polje i Zelengoru (centralni pašnjački kompleks) izdizalo je pre rata oko 59.920 ovaca, 34.340 jaganjaca, 2.960 koza, 1.250 jaradi, 4.177 goveda i 1.878 konja. Svedeno na sitna grla po ključu 1 : 8 bilo je ukupno 146.910 grla.

U dolovima na Kladovom Polju ima oko 80 ha zirata, koje su Humnjaci redovno torili i sejali ječmom i krompirom. Ograde iznad dolova su kosili. Prinos ječma je iznosio 15—25 q po hektaru. Ukupna produkcija kretala se od 115—190 tona ječma i oko 130 tona sena. Na Tovarnici i na Zelengori nema ni oranica ni kosanica.

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUR ERKENNTNIS DER WEIDENKAPAZITÄT AUF ZELENGORA

Die Gebirgsmasse Zelengora liegt in Ostbosnien, zwischen den Oberläufen der Flüsse Neretva, Sutjeska und Drina und umfasst ein Gebiet von 150 km². Die höchsten Gebirgsspitzen sind Lelija (2032), Bregoč (2014), Orlovac (1971), Todor (1949), Kalelija (1900). Einige von diesen Bergspitzen teilen Zelengora auf drei Weidekomplexe: Kladovo, Tovarnica und Zelengora (Zentralteil). Jeder dieser Komplexe stellt ein separates Ganzes dar, geteilt auf

einzelne Katune (Sennereien), welche untereinander durch schwächer oder stärker ausgeprägte Naturgrenzen getrennt sind. Die Hauptweiden befinden sich auf der Höhe von 1500—2000 Meter. Die Weideflächen sind Staatseigentum und demzufolge zahlen die Viehzüchter dem Staat die Weide- und Sennerrhütten — Taxe.

Das Gestein von Zelengora besteht aus Kalkstein des Jura-Zeitalters welches den morschen schieferhaltigen Buntsandstein zur Grundlage hat, höchstwahrscheinlich aus der Triasepoche.

Sechs grössere und kleinere Gebirgsseen, sowie eine grosse Zahl von Quellen und Bächen, welche niemals versiegen, machen Zelengora zu einer der wasserreichsten Gebirgsmassen Bosniens.

Die Kalkstein — und Silikatunterlage bedingt den Reichtum der Pflanzengemeinschaften. Auf den hochgelegenen Lagen, begegnet man oft *Salix herbacea*, *Salix retusa*, *Ranunculus crenatus*, *Plantago media* und viele Kleearten. Diese Weideflächen mit niederer Grasdecke eignen sich besonders für die Schafweide. Auf den niederen Lagen mit der tiefen Humusschicht ist die Pflanzenfamilie *Nardetum strictae* vertreten. Diese Weideflächen werden als Weide für Grossvieh gebraucht.

Am Rande von Zelengora befinden sich viele Dörfer, welche ihre Wiesen und Weideplätze auf der Höhe von ungefähr 1500 Meter über dem Meeresspiegel besitzen. Diese Dörfer benützen nicht die Gebirgsweideplätze oder benützen sie nur teilweise von Mitte Mai, wenn die Saatarbeiten auf den Äckern beendet sind, bis Ende Juni wenn im Bereiche der Dörfer die Wiesen abgemäht worden sind. Auf das Gebirge werden nur Ochsen und Jungvieh getrieben.

Zelengora mit seinen weiten Weideflächen spielt eine bedeutende Rolle in der sommerlichen Viehernahrung der herzegowinischen Bezirke Stolac, Čapljina und Bileća (Humine und Rudine). Die herzegowinischen Viehzüchter gehen ihre besonderen Wege auf das Gebirge, welche unter dem Namen Humljaken — Wege (Sennerrwege) bekannt sind. Die Wanderung mit dem Vieh vom Dorf bis auf die Gebirgsweide dauert gewöhnlich 3—5 Tage. Taglich werden 25—35 km zurückgelegt.

Die herzegowinischen Viehzüchter haben ihre Weiden auf dem Zelengora Massiv schon seit jeher. Mit dem Vieh ziehen sie im Laufe des Monats Juni hinauf und kommen erst im August, September oder Oktober zurück. Auf der Weide bleiben sie 2—4 Monate (auf dem Kladovo-Feld 4 Monate, auf den Sennereien Videš und Zaviduš 2 Monate). Auf das Gebirge werden alle Vieharten getrieben wie: Schafe, Rinder (Melkkühe, Jungvieh, Arbeitsochsen) und Pferde. Vor dem Kriege wurden auch die Ziegen hinaufgetrieben. Die reicheren Bauern trieben vor dem Kriege nur ihr eigenes Vieh auf die Gebirgsweide, während sich die ärmeren in Weidegenossenschaften vereinigten. Es wurde auch das Vieh aus Dalmatien zur Weide mitgenommen. Die Herdengrösse betrug 400—600 Schafe, 180—250 Lämmer, 15—20 Rinder und 10—20 Pferde.

Durch eine Enquete bei den Viehzüchtern auf dem Gebirge wurde festgestellt, dass auf Zelengora (Kladovo Polje und am Zentralteil ohne Tovarnica) unmittelbar vor dem zweiten Weltkrieg 27 Sennereien mit 186 Hütten bestanden und dass während des Sommers 59.920 Schafe und 34.340 Lämmer, 2060 Ziegen, 1250 Zicklein, 4177 Rinder und 1878 Pferde, weideten. Umgerechnet auf Kleinvieh nach dem Schlüssel 1:8 weideten auf Zelengora insgesamt 146.910 Tiere.

Auf dem Kladovo-Feld haben die Senner das Gras gemäht, die Gerste gesät und Kartoffeln und Zwiebeln gelegt. 80 Hektar wurden als Aecker bebaut. Die Gerstenproduktion betrug 15—25 Mtc. pro ha. Die Gesamtproduktion bewegte sich von 115—119 Tonnen Gerste und ungefähr 130 Tonnen Heu.

Die Gebirgshütten geniessen ausschliesslich Gerstenbrot. Man rechnet 100 kg Gerste pro Hirt für eine Weidesaison. Diese Menge Gerste deponieren sie in den nächstgelegenen Dörfern, bei ihren Freunden. Das Heu und der Überschuss an Gerste wird in der Umgebung den Bauern verkauft oder auch nach Hause mitgenommen.

LITERATURA

1. Batinica D. — Maksimović D. Prilog poznavanju naših planinskih sijena. Sijena sa područja Kalinovik—Zelengora (rukopis).
2. Cvijić J. Balkansko Poluostrvo, knj. prva Zagreb 1922
3. Dedijer J. — Grdić V. Glacijalni tragovi na Zelengori, Glas SAN LXXX str. 169—189
4. Drecun V. Prilog poznavanju pašnjaka na Galičici, Arhiv Min. poljoprivrede god. VI sv. 14 Beograd 1939
5. Đikić S. Uređenje planinskih pašnjaka, Narodni šumar br. 3—4 str. 110—133 Sarajevo 1954
6. Filipović S. Dinarske Planine, Zagreb 1936
7. Krstić Đ. Problemi planinskih pašnjaka, Pregled br. 2 str. 147—153 Sarajevo 1954
8. Lutovac M. Stočarstvo na severoistočnim Proklebijama, Posebna izdanja Geografskog društva, Beograd 1933
- 9) Popović J. Ljetni stanovi (katuni) na Zelengori, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, sv. XL str. 167—166 Sarajevo 1928
10. Protić Đ. Hidrobiološke i plankton studije na jezerima Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja sv. XXXIX Sarajevo 1927
11. Zdanovski N. Opskrba vodom u planinskom stočarstvu, Veterinaria god. I br. 3—4 str. 185—229 Sarajevo 1952